

ACTA MVSEI APVLENSIS

APULUM LVI

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

Fondator

ION BERCIU

Editor

GABRIEL T. RUSTOIU

Colegiul editorial

RADU ARDEVAN - Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca

NIKOLAUS BOROFFKA - Deutsches Archäologisches Institut, Berlin

DANIEL DUMITRAN - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

VALER MOGA - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

CHRISTOPHER F. E. PARE - Universitatea „Johannes Gutenberg”, Mainz

ZENO KARL PINTER - Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu

MARIUS PORUMB - Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca

VOLKER WOLLMANN - Obrigheim

Colegiul de redacție

HORIA CIUGUDEAN - director

RADU OTA - secretar de redacție

GEORGE BOUNEGRU - membru

CONSTANTIN INEL - membru

Adresa de corespondență:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

510010 ALBA IULIA

Str. Mihai Viteazul, 12-14

Tel. 0258/813300

Correspondence address:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

RO – 510010 ALBA IULIA

Mihai Viteazul St., 12-14

Tel. (+40) (258) 813300

revista.apulum@yahoo.com

www.mnuai.ro; www.muzeuluniriialba.ro; www.anuarulapulum.ro

© 2019 MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII, ALBA IULIA

ISSN – 1013-428X

ISSN – 2247 – 8701

ISSN-L – 2247 – 8701

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM

LVI

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

ALBA IULIA

MMXIX

Tehnoredactare: RADU OTA

Traducerea și verificarea textelor în limba engleză: ADINA GOȘA

Textele nepublicate nu se restituie.

S U M A R

CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

CRISTIAN TITUS FLORESCU, Profesorul Sabin Adrian Luca, ... IX

STUDII – STUDIES

- SABIN ADRIAN LUCA, TIBERIU BOGDAN SAVA, DORU PĂCEȘILĂ, OANA GAZA, IULIANA STANCIU, GABRIELA SAVA, BIANCA ȘTEFAN, Date radiocarbon din situl arheologic de la Turdaș – Luncă (Cercetările preventive ale anului 2011) (III)
Radiocarbon data from Turdaș – Luncă archaeological site (the preventive researches from 2011) (III)..... 1
- MARIUS-MIHAI CIUTĂ, BEATRICE CIUTĂ, Din nou despre reprezentările de onagri din mediul cultural vinčian timpuriu
New data about the onager representations in the early Vinča culture..... 17
- MIHAELA-MARIA BARBU, MIHAI GLIGOR, Industria litică cioplită aparținând grupului cultural Foeni din situl de la Alba Iulia – „Lumea Nouă” (jud. Alba) (II)
Chipped lithic industry belonging to Foeni cultural group from Alba Iulia – Lumea Nouă archaeological site (Alba county) (II)..... 45
- CAROL KACSÓ, Contribuții la cunoașterea reprezentărilor antropomorfe și zoomorfe din Bronzul târziu în nord-vestul Transilvaniei
Beiträge zur Kenntnis der Spätbronzezeitlichen anthropomorphen und zoomorphen Darstellungen im nordwesten Transsilvaniens..... 67
- HORIA CIUGUDEAN, CLAES UHNÉR, COLLIN QUINN, GABRIEL BĂLAN, OVIDIU-MAXIM OARGĂ, ADRIAN COSMIN BOLOG, GABRIEL BALTEȘ, După 25 de ani: grupul Cugir-Band în lumina noilor cercetări
Twenty five years later: The Cugir-Band group in the light of

	<i>recent research</i>	89
AUREL RUSTOIU, SANDOR BERECKI, Craftsmanship and community in the eastern Carpathian basin during the Late Iron Age (4 th -3 rd centuries BC)		
	<i>Meșteșuguri și comunitate în estul Bazinului carpatic în cea de a doua vârstă a fierului (sec. 4-3 a.Chr.)</i>	131
PÉTER FORISEK, Arrian and Colchis. <i>Some datas about the religion and culture of Colchis in the early 2nd century AD according to the Periplus by Flavius Arrianus</i>		
	<i>Arrian și Colchida. Câteva date despre religia și cultura Colchidei la începutul sec. II p.Chr. după Periplus de Flavius Arrianus</i>	161
CĂTĂLIN PAVEL, Mithras in Apulum – an iconographic case study		
	<i>Mithras în Apulum – un studiu de caz iconografic</i>	171
GEORGE VALENTIN BOUNEGRU, BOGDAN PÂCLIȘAN, Două altare romane de la Apulum recent descoperite.....		
	<i>Two roman altars from Apulum recently discovered</i>	185
ISTVAN FABIAN, Prevenirea și controlul epidemiilor în armata romană		
	<i>Prevention and control of epidemics in the Roman army</i>	193
CĂLIN COSMA, Două morminte cu cai descoperite în cimitirul din secolele VII-VIII de la Șpălnaca/Șugud (jud. Alba)		
	<i>Deux tombes des chevaux découvertes dans le cimetière du 7me-8me siècles de Șpălnaca/Șugud (dep. Alba)</i>	199

RESTAURARE – CONSERVARE – INVESTIGAȚII

RESTORATION – CONSERVATION – INVESTIGATIONS

DAN ANGHEL, Suporturi pentru arderea ceramicii descoperite la Apulum		
	<i>Supports for firing ceramics discovered at Apulum</i>	227
SORIN ȘERBAN, Restaurarea unui vas glazurat de tip <i>kantharos</i> din colecția Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia		
	<i>The restoration of a glazed kantharos from the collection of the National Museum of Union Alba Iulia</i>	241

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

REVIEWS AND READER'S NOTES

HORIA CIUGUDEAN, Alin Frînculeasa, Angela Simalcsik, Bianca Preda, Daniel Garvăn, <i>Smeeni – Movila mare: monografia unui sit arheologic regăsit</i> , Bibliotheca Mousaios 13, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2017, 517 pag., 136 planșe.....	249
GEORGE VALENTIN BOUNEGRU, Doina Benea, <i>Castrul roman de la Tibiscum</i> , Ed. ArtPres, Timișoara, 2018, 279 p., 65 figuri alb-negru, 8 planșe color.....	253
RADU OTA, Ovidiu Țentea, Florian Matei-Popescu, <i>Between Dacia and Moesia Inferior. The Roman forts in Muntenia under Trajan. Între Dacia și Moesia Inferior. Castele Romane din Muntenia în timpul lui Traian</i> , Ed. Mega, Bucharest, 2016, 70 p., 3 hărți, 26 figuri și fotografii color și alb-negru.....	255
RADU OTA, Ovidiu Țentea, Britta Burkhardt, <i>Baths on the Frontiers of Roman Dacia. Băile de pe frontierele Daciei romane</i> , Ed. Mega, Bucharest, 2017, 72 p., o hartă, 47 figuri și imagini alb-negru și color.....	259
RADU OTA, Dan Gheorghe Teodor, <i>Contribuții arheologice la problema etnogenezei românești</i> , Iași, Casa Editorială Demiurg, 2018, 149 pagini și 37 figuri alb-negru.....	262
RADU OTA, Dan Băcuet-Crișan, <i>Porta Mesesina în preajma anului 1000. Cercetări, situri, artefacte</i> , (ed. a 2-a) Cluj-Napoca, Ed. Mega, 2015, 100 pagini, ilustrații și 53 figuri alb-negru.	268

NECROLOGURI

OBITUARIES

RADU OTA, GEORGE VALENTIN BOUNEGRU, <i>In memoriam Doina Benea</i>	272
CĂLIN COSMA, <i>In memoriam Nicolae Gudea</i>	274
Lista autorilor.....	277

Alin Frînculeasa, Angela Simalcsik, Bianca Preda, Daniel Garvăn, *Smeeni – Movila mare: monografia unui sit arheologic regăsit*, Bibliotheca Mousaios 13, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2017, 517 pag., 136 planșe.

Horia CIUGUDEAN
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

În urmă cu doi ani publicam în paginile acestei reviste o recenzie privind o monografie consacrată unor descoperiri funerare aparținând Bronzului târziu de la sud de Carpați. Nu bănuiam atunci că în scurt timp perseverentul cercetător Alin Frînculeasa, implicat în numeroase săpături arheologice, va găsi timpul și

resursele necesare pentru a edita, împreună cu deja consacrații săi colaboratori Angela Simalcsik, Bianca Preda și Daniel Garvăn, o nouă lucrare cu caracter monografic. Aceasta valorifică în mod exemplar rezultatele cercetărilor întreprinse de Victor Teodorescu în anul 1959 în tumulul de la Smeeni. Obiectiv arheologic de majoră importanță pentru cei interesați de fenomenele tumulare dintre Dunăre și Carpați, monumentul funerar de la Smeeni nu a beneficiat vreme de peste o jumătate de secol de o publicare integrală, singurul studiu care a oferit datele preliminare, intrate apoi în literatura de specialitate, fiind cel apărut sub semnătura lui Victor Teodorescu și Nicolae Simache în numărul VIII al revistei *Materiale și Cercetări Arheologice* din anul 1962.

Demersul lui Alin Frînculeasa și al colaboratorilor săi depășește însă cu mult simpla valorificare monografică a unor cercetări arheologice mai vechi, al căror autor, Victor Teodorescu, nu se mai află printre noi. Cu acribie, autorii au făcut „săpături exhaustive“ în arhivele instituției muzeale ploieștene, reușind să identifice cea mai mare parte a documentației de șantier păstrate, pe care nu doar o folosesc, dar o și reproduc parțial în facsimil. Din păcate nu toate piesele de inventar descoperite în tumulul de la Smeeni au putut fi regăsite în depozitele muzeelor din Buzău și Ploiești, unele fiind probabil pierdute pentru totdeauna.

Un capitol inedit pentru abordarea monografică uzuală a unui sit arheologic dezbată metodologia de cercetare a tumulilor din pământ, experiența de teren permițându-i lui Alin Frînculeasa să analizeze laturile pozitive sau

negative pe care le presupun diferitele modalități de abordare a unui monument funerar de acest gen.

Capitolul de analiză microregională a peisajului cultural preistoric din zona văii Călmățuiului oferă atât repere de arheologie peisageră funerară, cât și analiza descoperirilor din etapa premergătoare construirii primei movile de pământ de la Smeeni. Dacă orizontul de tip Boian nu ridică dificultăți de interpretare, materialele de factură Horodiștea - Foltești (- Cernavodă II !) sunt mai problematice, ele fiind totuși incluse în categoria unei locuiri ce precedă momentul ridicării tumulului. Posibilitatea ca unele morminte primare din tumulii din Muntenia să fie contemporane cu orizontul Foltești - Cernavodă II nu este însă complet exclusă, cu atât mai mult cu cât formele târzii de manifestare ale acestuia pătrund până în primul sfert al mileniului III, în opinia noastră.

Catalogul mormintelor din Movila Mare valorifică descrierea detaliată păstrată în documentația de șantier a lui Victor Teodorescu, căreia i se adaugă comentariile și informațiile suplimentare ale autorilor, inclusiv datele C14 pentru acele morminte care au fost analizate.

Un capitol esențial pentru înțelegerea succesiunii înmormântărilor în tumulul de la Smeeni este cel redactat de Alin Frânculeasa, care definește etapele de ridicare a movilei (mai bine zis, a movilelor!) și intervențiile ulterioare prilejuite de înmormântări secundare în manta, pe baza unei analize stratigrafice și planimetrice amănunțite. Prin coroborarea datelor rezultate și din analiza inventarelor funerare, sunt identificate șase faze de înmormântări, primele două fiind atribuite comunităților Iamnaia, următoarea înmormântărilor în catacombă, cea de-a patra culturii Tei, iar ultimele două orizontului sarmatic, respectiv sec. XVIII.

Următoarele trei capitole, împreună cu concluziile care le succed, sunt redactate de Alin Frânculeasa și se constituie în cea mai amplă analiză și interpretare a fenomenului tumular din zona Dunării de Jos, în conexiune cu populațiile din zona nord-pontică din mileniul III a.Chr. Sunt analizate și comparate amenajările și construcțiile funerare, apoi orientarea și poziția scheletelor. Autorul concluzionează pe bună dreptate că cele patru morminte cu catacombă de la Smeeni sunt deocamdată singurele care prezintă toate caracteristicile acestui orizont funerar, alte descoperiri din spațiul României fiind discutabile.

Analiza inventarului funerar îi prilejuiește lui Alin Frânculeasa o amplă discuție a descoperirilor de vase askoidale în inventarele funerare din aria extra-și intracarpatică. Acestea sunt considerate, pe bună dreptate, produse ale mediului cultural din zona Dunării de Jos, difuzate și adoptate de culturi sau grupuri aparținând Bronzului timpuriu dintr-o largă arie geografică pe parcursul mileniului III a.Chr.

Interpretarea celor opt date C14 din tumulul de la Smeeni, în strânsă corelație cu datele deja obținute în alți tumuli cercetați în arealul Teleajen - Prahova, constituie una dintre contribuțiile cele mai substanțiale și în același timp, cele mai incitante în demersul de elaborare a unei cronologii absolute pentru fenomenul tumular de la Dunărea de Jos. După cum subliniază și Alin Frînculeasa, cele trei date din M. 13, M. 15 și M. 18 sunt deocamdată singurele pentru mormintele cu catacombă din acest areal geografic. Cât privește începutul primei faze de înmormântări, ilustrată de M. 5, aceasta pendulează încă la limita dintre mileniile IV și III a.Chr, situație întâlnită de altfel și la tumulii de pământ recent excavați în Transilvania centrală.

Discutând orizontul de înmormântări Iamnaia din zona pontică, autorul se menține rezervat față de opiniile care plasează faza sa timpurie în ultima treime a mileniului IV a.Chr., optând mai curând pentru situarea începutului acestei faze la cca. 3050/2950 BC, opinie pe care o împărtășim și o considerăm valabilă și pentru Transilvania, până la proba contrarie. Cât privește existența unui fenomen tumular care precede orizontul Iamnaia deopotrivă în zona pontică și la Dunărea de Jos, acesta este bine datat în a doua jumătate a mileniului IV a.Chr. și ilustrat de unele morminte timpurii de la Grumezoaia, Brăilița (M. 20), Liești-Arbănașu etc. Nu putem fi totuși de acord cu asocierea pe care Alin Frînculeasa o propune între acest orizont timpuriu și pandantivele-ochelari din cupru, care apar mai curând începând cu orizontul timpuriu Iamnaia de la finalul mileniului IV a.Chr. și reflectă consecințele interacțiunii cu mediul Coțofeni târziu din spațiul transilvănean.

Excursul prin cronologia înmormântărilor Iamnaia din arealul vest-pontic se dovedește mai mult decât util, prin oferirea unei baze de date (cvasi)exhaustive din spațiul României, Bulgariei și Ungariei, singura noastră rezervă fiind legată de includerea nediferențiată aici a unor înmormântări tumulare care aparțin cu siguranță comunităților locale. Tocmai această componentă locală este subliniată în capitolul următor, consacrat interacțiunii dintre grupurile stepice și fondul local (Coțofeni, Amfore Sferice, Horodiștea etc.) din zona Carpato-Balcanică. Subiectul este vast și el trebuie abordat *sine ira et studio*, lucru uneori dificil, în condițiile în care **difuziunea** elementelor Iamnaia pare să fi devenit pentru mulți **expansiunea Iamnaia**, într-un veritabil *Drang nach Westen* civilizator și aducător de tehnologii avansate. A. Frînculeasa reușește să fie în general echilibrat în abordarea sa, chiar dacă uneori este și el tentat să pună eticheta de Iamnaia și acolo unde, poate, nu este cazul. Dorim să atragem cu acest prilej atenția asupra pericolului unor lecturi prea grăbite, autorul, asemeni altor colegi români, afirmând în mod eronat că analizele izotopice ar fi dovedit o relație directă între unii indivizi din tumulul de la Sárretudvári și grupul tumular din Munții Apuseni. În realitate, ipotezele bazate pe prezența ceramicii de tip Livezile în zona Tisei nu au fost deocamdată

confirmate de puținele analize făcute pentru indivizi din tumulii de la Meteș și Ampoița („In the light of this complemented data set it can be assumed that the isotopic outliers from Sárretudvari - Órhalom do not agree with the results from the selected Transylvanian sample sites”, vezi: Gerling, Ciugudean 2013, p. 193).

Partea a II-a a monografiei are un caracter eminent antropologic și reprezintă una dintre cele mai substanțiale analize de acest gen întreprinse pentru teritoriul dintre Carpați și Dunăre. Autoarea ei, Angela Simalcsik, depășește raportul tehnic și oferă interesante analize tipologice diferențiate între orizontul de înmormântări Iamnaia și cel Catacombnaia. Acestea vor putea servi, fără îndoială, unor viitoare studii comparative pentru arealul intra- și extracarpatic al României și nu numai.

Concluzionând, monografia tumulului de la Smeeni reprezintă un moment de referință în cercetarea fenomenului tumular din zona Dunării de Jos, ea oferind o bază de discuții pentru înțelegerea evoluției cronologice a acestui fenomen în întreaga zonă vest-pontică și totodată, un solid punct de raportare în descifrarea corectă a relațiilor cantitative și calitative dintre fondul cultural local și elementele alogene nord-pontice.